

Lana Hudeček i Milica Mihaljević

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

FRAZEOLOGIJA U OPĆEM RJEČNIKU (LEKSIKOGRAFSKE DVOJBE I MOGUĆI ODGOVORI)

U radu se govori o nizu problema povezanih s obradbom frazema u općem rječniku. Posebna se pozornost posvećuje mjestu navođenja frazema (pod kojom se natuknicom frazem nalazi te na kojem se mjestu unutar rječničkoga članka frazem navodi). Na primjerima iz jednojezičnih rječnika raznih jezika pokazuje se da prednost treba dati kojem od formalnih kriterija jer su oni zbog svoje nedvosmislenosti jednostavniji i prihvatljiviji za obrađivača i za korisnika¹.

Uvod

O problemu obradbe frazema u jednojezičnim rječnicima već se dosta pisalo u hrvatskoj lingvističkoj literaturi. O tome govori Antica Menac u članku *Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika* (1994, 161–168). Ona analizira obradbu frazema u Akademijinu rječniku (na primjeru obradbe s početka izlaženja rječnika, natuknica *glava*, i s kraja izlaženja rječnika, natuknica *uho*), Broz–Ivekovićevu rječniku, Matičinu rječniku, Benešićevu rječniku, Anićevu rječniku te u frazeološkim rječnicima. Autorice svoju pozornost u prvom redu usmjeravaju na izbor i zastupljenost frazeologije u tim rječnicima iako se donekle osvrću i na način njihove obradbe. Vesna Muhvić-Dimanovski u članku *Neki problemi prezentacije frazeologizama u frazeološkim i općim rječnicima* (1995, 323–330) polazi od određenja frazema (ona upotrebljava naziv frazeologizam) u užem i širem smislu te analizira razlike u prikazivanju frazema u općem i frazeološkom

¹ Ovaj je rad nastao na temelju referata *Neka pitanja obradbe frazema u općem hrvatskom rječniku*, koji je održan na Hrvatskom filološkom skupu u Rijeci 2. srpnja 1997. Taj je referat ovdje bitno proširen i doraden, jer se u njemu analiziraju mnogi problemi koji u referatu nisu ni spomenuti.

rječniku. Ona govori o bilježenju registara (odrednice *dijal.*, *arh.*, *razg.*, *sleng*), rutinskim formulama kao segmentu frazeološkoga korpusa, morfo-sintaktičkim ograničenjima uporabe frazema, količini dodatnih obavijesti koje se navode uz frazeme (npr. *how do you do – used when people meet each other, esp. for the first time*), podrijetlu frazema, etimološkoj obradbi, količini obavijesti u odnosu na opseg i namjenu. U ta se dva članka pojavljuju nazivi *frazem* i *frazeologizam*. A. Menac kaže da osnovna frazeološka jedinica u početnom razdoblju intenzivnoga bavljenja frazeologijom dobiva različite nazive, ali se najčešće upotrebljavaju nazivi frazeologizam i frazem: *frazeologizam* jer se taj dobro uklapa u tvorbu *frazeologija*, *frazeolog*, *frazeološki*, a *frazem* jer prihvaća tvorbu drugih lingvističkih naziva osnovnih jedinica: *fonem*, *morfem*, *leksem*, *semem*. Ona smatra da se upravo naziv *frazem* sve češće i dosljednije upotrebljava u znanstvenoj literaturi (1994, 161).

Složivši se s argumentacijom A. Menac u daljnjem ćemo izlaganju upotrebljavati naziv *frazem*.

U radu ćemo prihvatiti određenje frazema koje navodi A. Menac (1994, 162):

Frazem je veza riječi s ovim obvezatnim osobinama: ne stvara se u govornom procesu, nego se reproducira u gotovu obliku²; ima stalan sastav i raspored sastavnica; značenje mu se obično ne izvodi iz značenja sastavnica jer one, ili bar neke od njih, doživljavaju semantičku pretvorbu; uklapa se u rečenicu kao njezin sastavni dio.

Postoje razilaženja oko tzv. užeg i šireg određenja frazeologije, osobito oko pripadnosti frazeologiji nekih tipova vezanih skupina: naziva i sintagmatskih skupova s jedne, a krilatica, književnih citata i sl. s druge strane (Menac 1994, 162). U ovom ćemo radu govoriti o frazemima u užem smislu, tj. razgraničiti ćemo ih od naziva te od krilatica i književnih citata.

Obradba frazema veoma je važna jer frazemi imaju istu funkciju kao i riječi u rečenici³.

Razradba

Pri navođenju i obradbi frazema u općem rječniku pred leksikografa se postavlja niz pitanja:

² Dakako, u govoru katkad dolazi do odstupanja od norme; narušava se stalnost oblika i značenja, što su temeljne odlike frazeološke jedinice. Više o tom problemu vidi u Kržišnik (1996).

³ L. Zgusta o tome kaže: »For the lexicographer, the detection and correct presentation of multiword lexical units is one of his most important tasks. If he is compiling a monolingual dictionary, it is his duty to find out and describe the lexical units of the language. And there is every reason to believe that multilingual lexical units really function as wholes, as units of language, not as free combinations, not as mere agglomerations of words (Zgusta 1971, 154).

- I. kako odabrati frazeme koji će se navesti u općem rječniku
- II. kojem registru ti frazemi pripadaju i koje odrednice pridružiti pojedinom registru
- III. kako grafički označiti frazeme
- IV. kako definirati frazeme
- V. treba li navesti primjere uporabe
- VI. na kojem mjestu unutar rječničkoga članka navesti frazem
- VII. pod kojom natuknicom navesti frazem
- VIII. kakav je odnos frazema prema normi i treba li odstupanje od norme na koji način naznačiti u rječniku.

I. Ovdje nećemo govoriti o količini frazemske građe koju treba uključiti u opći rječnik jer to ovisi o opsegu i namjeni svakoga rječnika, a o tome iscrpno govori članak Antice Menac.

II. Također nećemo analizirati navođenje registara jer o tome iscrpno govori članak Vesne Muhvić-Dimanovski.

III. Analizu ćemo započeti načinima grafičkog obilježivanja frazema.

Ako su frazemi navedeni pod pojedinačnim značenjima, treba ih jasno razgraničiti nekim znakom, velikim slovima (npr. u Petit Robertu) itd. Ako su frazemi navedeni u posebnom odjeljku, odjeljak može biti označen posebnim znakom. U Dudenovu rječniku frazemi dani na kraju značenjskoga članka odijeljeni su zvjezdicom (*) od ostaloga teksta u članku, u češkom i u Anićeve rječniku kvadratićem (□); frazemi dani pod pojedinim značenjima u Cobuildovu engleskom rječniku istaknuti su masnom točkom u sredini retka (●). Ipak, katkad je frazem samo označen posebnim pismom (najčešće kurzivom ili masno) kao u Websterovu rječniku.

IV. Definicije frazema u načelu se ne razlikuju od definicija nefrazema i tu posebnih problema kao ni razlika među pregledanim rječnicima nema, npr.: **walk a chalk line:** *to behave in a strictly disciplined or obedient way.*⁴

Rječnici najčešće ne navode primjere uporabe frazema iako bi to u oprimjerenim rječnicima većega opsega bilo poželjno budući da je jedna od temeljnih odrednica frazema da se uklapa u rečenicu. Od pregledanih rječnika jedini koji navodi primjere uporabe frazema jest Collins–Cobuildov engleski rječnik:

7 You use the expression »let's face it« when you are stating a fact or making a comment about something which you think your listener may find unpleasant or be unwilling to admit. *She was always attracted to younger men. But, let's face it, who is not?*

VI. U ovom ćemo radu posebnu pozornost posvetiti problemu odabira

⁴ Webster's Third New International Dictionary, natuknica *walk*.

natuknice pod kojom se nalazi obradba jer tu još uvijek ima dosta lutanja.

Teoretski je moguće tom problemu pristupiti na pet načina:

1. svi se frazemi obrađuju pod prvom riječi — taj kriterij možemo nazvati mehaničkim;
2. određuju se gramatički kriteriji prethođenja, npr. frazem se obrađuje pod prvom imenicom, ako nema imenice pod pridjevom, ako nema pridjeva pod glagolom itd. — taj je model usvojen u Matešićevu frazeološkom rječniku i u seriji malih frazeoloških rječnika izrađenih u Zavodu za lingvistiku — taj kriterij možemo nazvati gramatičkim;
3. frazem se obrađuje pod sintaktičkom glavom — taj kriterij možemo nazvati sintaktičkim;
4. frazem se obrađuje pod semantički dominantnom riječju — taj kriterij možemo nazvati semantičkim;
5. frazem se obrađuje kod svih punoznačnih riječi — taj je model, doduše nedosljedno, usvojen u Anićevu rječniku — taj kriterij možemo nazvati iscrpnim.

Te kriterije možemo podijeliti u dvije skupine. Modeli 1, 2, 3, 5 formalni su jer dosljednom primjenom usvojenog načela svaki obrađivač mora dobiti iste rezultate. Četvrti (semantički) kriterij subjektivan je jer se svakom obrađivaču druga riječ može činiti dominantnom.

Razlike među ponuđenim pristupima objasniti ćemo na primjeru frazema *dolijevati ulje na vatru*. Po prvom bi se modelu taj frazem obradio pod natuknicom *dolijevati*, po drugom modelu pod prvom imenicom, dakle pod natuknicom *ulje*, po trećem pod sintaktičkom glavom, dakle pod natuknicom *dolijevati*, po četvrtom bi frazem mogao biti obrađen pod bilo kojom od svojih sastavnica, a po petom modelu bi frazem bio obrađen na tri mjesta: pod natuknicom *dolijevati*, pod natuknicom *ulje* i pod natuknicom *vatra*.

Četvrti, semantički model ostaje tako najnedorečenijim. Ponajprije stoga što nema jasnih kriterija kako se semantički dominantnija riječ određuje; moguće je određivanje semantički dominantnije riječi ili prepustiti osjećaju svakoga obrađivača (što dovodi do raznih teškoća pri obradbi, osobito u vezi s upućivanjem) ili uvesti neke kriterije sintaktičke naravi; popisani frazemi jednoga jezika dali bi zatvoren skup sintaktičkih struktura koje bi bilo logično obrađivati na isti način, tj. pod riječi istoga sintaktičkoga statusa. Pogledajmo nekoliko primjera:

Frazemi *mačji kašalj*, *krokodilske suze*, *lavlji dio*, *velika zovjerka*, *bijesne gliste*, *Tantalove muke*, *Ahilova peta* imaju strukturu pridjev + imenica. Ako se frazem *mačji kašalj* obrađuje pod *kašalj*, i *krokodilske suze* trebalo bi obrađivati pod natuknicom *suze*, ili obratno: ako je prvi obrađen pod natuknicom *mačji*, drugi bi trebao biti obrađen pod natuknicom *krokodilski*. Tu se dodatno otvara problem imena u frazemu budući da ime obično nije natuknica u općem rječniku, a često se pojavljuje u frazemima, npr. *nevjerni Toma*,

Ahilova peta, Tantalove muke, otkriti Ameriku, od Adama i Eve, ispravljati krivu Drinu itd. Taj je problem moguće riješiti na ova dva načina: 1. u tim slučajevima imati ime kao natuknicu, 2. obraditi frazem pod kojom drugom punoznačnom riječi ako je ima (u frazemu *od Adama i Eve* takve riječi nema).

Slično je i u paru primjera *nemati stida ni obraza* i *biti strah i trepet; kao dar s neba* i *kao bubreg u loju*. Najbolje bi bilo navedene primjere obraditi pod prvom imenicom dakle *stid, strah, dar* i *bubreg*, a s druge imenice samo uputiti na mjesto obradbe.

Ako se frazem *grlom u jagode* obrađuje pod *grlo*, i *glavom o zid* trebalo bi obrađivati pod natuknicom *glava*, ili obratno: ako je prvi obrađen pod natuknicom *jagoda*, drugi bi trebao biti obrađen pod natuknicom *zid*. Osobito to dolazi do izražaja u frazemima kojima se izriče vrsta poredbe, čestima u svim jezicima: *glup kao noć, pijan kao letva, dobar kao kruh, ružan kao lopov* – u rječniku koji se ne drži formalnih kriterija pri svrstavanju frazema pod određenu natuknicu ti bi frazemi morali biti obrađeni tako da se uvijek nalaze ili pod prvim ili pod drugim dijelom poredbenoga izraza.

Pregledale smo dva reprezentativna rječnika (Zingarelli, Petit Robert) koji frazeme obrađuju pod semantički dominantnijom (pretežitijom) riječi, kako bismo vidjele kako se u praksi provodi taj model.

U Petit Robertu pogledale smo kako je obrađeno nekoliko frazema poredbenoga tipa. Frazemi *ennuyeux comme la pluie* (dosadan kao kiša), *bon comme du pain* (dobar kao kruh) te *léger comme une plume* (lak kao pero) frazemi su iste sintaktičke strukture i istoga semantičkoga ustroja u smislu da prvi član frazema ne mijenja svoje značenje; očekivalo bi se stoga da su obrađeni na isti način. Međutim, svaki od ta tri frazema obrađen je drukčije. Frazem *ennuyeux comme le pluie* obrađen je pod natuknicom *pluie*, pod *ennuyeux* ne spominje se; frazem *bon comme du pain* obrađen je pod natuknicom *bon*, pod natuknicom *pain* ne spominje se; frazem *léger comme une plume* obrađen je pod natuknicom *plume*, a pod natuknicom *léger* spominje se uz druge primjere, bez obradbe, upute ili značenja.

Ista se neusklađenost pokazala i na frazemima drugoga sintaktičkoga modela: *pierre de touche* (kamen kušnje), *pierre d'achoppement* (kamen spoticanja), *pomme de discorde* (jabuka razdora). Frazem *pierre de touche* objašnjen je pod natuknicom *pierre*, frazem *pierre d'achoppement* pod natuknicom *achoppement*, a frazem *pomme de discorde* obrađen je pod natuknicom *discorde*. Pod natuknicama *toucher, pierre* i *pomme* ti su frazemi uvedeni i označeni zvjezdicom (*) iznad člana pod kojim je obradba.

Nedosljednost koja očito prati izbjegavanje jednoga od formalnih modela nalazimo na istom primjeru i u Zingarellijevu rječniku. Tako je frazem *pietra di paragone* (kamen kušnje) obrađen pod natuknicom *paragone*, a pod natuknicom *pietra* uveden je i upućen na natuknicu *paragone*. Frazem *pietra*

d'inciampo (kamen smutnje) obrađen je pod natuknicom *pietra*, a pod natuknicom *inciampo* frazem se ne spominje. Frazem *pietra della scandalo* obrađen je također pod natuknicom *pietra*, a pod natuknicom *scandalo* uveden je i obrađen frazem *essere la pietra dello scandalo* (biti kamenom smutnje).

Slika o tome na kakve teškoće nailaze obrađivači pri određivanju semantički pretežitije riječi upotpunjuje se i usporedbom rješenja u Zingarellijevu i Robertovu rječniku. U analiziranim primjerima (kamen smutnje, kamen kušnje) semantički pretežitijim riječima ocijenjene su upravo sintaktički suprotne, tj. u primjeru kamen kušnje (*pierre de touche*, *pietra di paragone*) u Zingarellijevu rječniku kao semantički pretežitija riječ ocijenjena je riječ *paragone*, a u Robertovu riječ *pierre*.

Obrađivač koji obrađuje frazeme u rječniku koji ih donosi pod semantički dominantnijom riječi neće učiniti mnogo osloni li se samo na svoj subjektivni osjećaj; kod svakoga bi se frazema trebao dogovarati s obrađivačima ostalih punoznačnih riječi u frazemu i zajedno s njima zaključiti koja bi u frazemu bila semantički dominantna riječ. Pa i tada, ako se svaki slučaj, svaki frazem promatra izolirano od ostalih istovjetne sintaktičke strukture dolazi se do rješenja koja smo pokazale na nekoliko primjera iz Zingarellijeva rječnika i Petit Roberta, a koja odudaraju od temeljne tendencije suvremene leksikografije da se rječnik što više približi korisniku razumljivošću i racionalnom obavijesnošću, rastereti ga jednostavnošću svojih načela. Vidi se to ponajbolje i po sve kraćim predgovorima namijenjenima korisnicima, za razliku od prijašnjih, koji su više sličili uputama za obrađivače.

VII. Problem se mjesta navođenja frazema unutar rječničkoga članka može riješiti tako da se frazemi navode ili na kraju rječničkoga članka (Webster, Anić...) ili da se rasporede uz značenja (Petit Robert, Zingarelli, Duden...). Treće je rješenje da svaki frazem ima svoj značenjski članak, zasebno obrojčan (Collins Cobuild).

Pogledajmo kako se problemu određivanja mjesta frazema pristupa u nekim jednojezičnim rječnicima:

1. Analizu ćemo započeti Anićevim rječnikom budući da je on zasada jedini jednojezični hrvatski rječnik. Frazemi se u Anićevu rječniku navode na kraju rječničkoga članka. Anić navodi frazeme kod svih punoznačnih riječi, što je u svakom slučaju najbolje ako opseg rječnika to dopušta. Međutim, Anić to radi veoma nedosljedno⁵ (često se događa da frazem nije obrađen

⁵ Već u ovoj prvoj analizi susrećemo se s nedosljednošću u obradbi; dakako da nije riječ samo o nedosljednosti u obradbi frazema, već bi se odstupanja od temeljnih konceptijskih načela mogla pronaći uz svako načelo, izrijeком napisano ili ne. U tome najvećim dijelom i jest problem: svako dosljedno provedeno načelo u rječničkoj

pod svim punoznačnim riječima, a još češće da se definicije istoga frazema bitno razlikuju) npr. pod natuknicom **glava** nalaze se frazemi: *bez glave i repa* – nije potpuna i logička cjelina; *smušeno*, i *(nemati) ni glave ni repa* – nije potpuna i logična cjelina; *smušeno*, a pod natuknicom **rep** nalaze se frazemi *biti bez glave i repa*, *nemati glave ni repa* i objašnjenje *biti bez ikakva reda, zbrkan, smušen, nemati smisla* te nešto dalje frazem *imati glavu i rep* i objašnjenje *biti cjelovit, činiti cjelinu (o knjizi, tekstu itd.)*, *imati smisla, biti dobro sastavljen*, te nešto dalje *ne možeš (ga) uhvatiti ni za glavu (uši, uho) ni za rep* i objašnjenje *ne možeš doznati što stvarno misli, što hoće, sad govori jedno, sad drugo*. No tog frazema nema pod natuknicom **glava**.

Frazem *čvrsta ruka* (koji bi po načelima koja Anić daje u predgovoru (usp. Anić 1994, str. XIII) zapravo bio sintagmatski izraz, a ne frazem) pod natuknicom **ruka** ima značenje *onaj koji čvrsto provodi vlast*, a pod natuknicom **čvrst** značenje *sklonost pretjeranom autoritetu; diktatura*.

2. Collins Cobuild *English Dictionary* rječnik je koji donosi značenja prema čestoći uporabe riječi u pojedinom značenju; tako se frazemi nalaze ne kraju rječničkoga članka zbog činjenice da su frekvencijski manje učestali od riječi koje tvore frazem u ostalim njihovim značenjima. Iznimno je fraza, ako je veoma blisko povezana s drugom uporabom ili značenjem, uključena u jedan od značenjskih članaka riječi pod kojom je obrađena:

5. **Reflection** is a careful thought about a particular topic. Your **reflections** are your thoughts about a particular topic. *After days of reflection she decided to write back...He paused, absorbed by his reflections.* ' If someone admits or accepts something **on reflection**, they admit or accept it after having thought carefully about it. *On reflection, he says, he very much regrets the comments.*

U tom rječniku svaki je frazem (osim u slučaju koji smo opisali i koji je posve rijedak) obrojčan, objašnjen i oprimjeren u zasebnom značenjskom članku. Frazem se navodi pod natuknicom odabranom formalnim kriterijem – imenicom ako je ima u frazemu, prvom imenicom ako su u frazemu dvije, glagolom ako imenice nema itd. Pod ostalim punoznačnim riječima nalazi se uputnica na natuknicu pod kojom je obrađen frazem. Ovako u Collins–Cobuildovu rječniku izgleda tipičan značenjski članak frazema (frazem je *to pull someone's leg*):

obrađbi moglo bi se braniti i moglo bi mu se pronaći nekih prednosti pred ostalima; najveći je problem, međutim, nedosljedno provođenje konceptijskih odredaba, tj. nedovoljna promišljenost svih potencijalnih situacija i problema s kojima se obrađivač susreće i koje mora riješiti, pa su njegova rješenje često stihijna i neusklađena s rješenjima ostalih obrađivača.

leg

9. If you are **pulling** someone's **leg**, you are teasing them by telling them something shocking or worrying as a joke; an informal expression. *Of course I won't tell them; I was only pulling your leg.*

Pod drugom punoznačnom riječi (*pull*) frazem se samo spominje i upućuje se na natuknicu *leg* pod kojom je frazem obrađen:

pull

17 **' to pull oneself up by one's bootstraps**: see **bootstrap**. **' to pull a face**: see **face**. **' to pull a fast one**: see **fast**. **' to pull someone's leg**: see **leg**...

Katkad se frazem pri upućivanju ne navodi izrijekom; u tom slučaju uputa se odnosi na cijeli niz frazema u kojima se nalazi riječ s koje se upućuje na koju (koje) druge:

head

44. If two or more people **put their heads together**, they talk about a problem they have and try to solve it. *So everyone put their heads together and eventually an amicable arrangement was reached.*

Pod natuknicom *put* na kraju rječničkoga članka nalazi se uputa:

16. **Put** is used in a large number of expressions which are explained under other words in this dictionary. For example, the expression **to put someone in the picture** is explained at **picture**.

3. Le Petit Robertov rječnik *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* frazeme obrađuje unutar pojedinih značenja, a donosi ih pod semantički dominantnijom riječi. Pod ostalim punoznačnim riječima frazemi se uvode i označuju zvjezdicom iznad riječi pod kojom je frazem obrađen.

4. U Zingarellijevu rječniku *Vocabolario della lingua italiana* frazemi su obrađeni pod pojedinačnim značenjima, a donose se pod semantički dominantnijom riječi. U uvođenju frazema pod drugim punoznačnim riječima nema dosljednosti; katkad se uvode i upućuju na natuknicu pod kojom je frazem obrađen, katkad ne. Poredbeni frazemi poput *lavorare come un negro*, *raditi kao crnac*, *tremare come una foglia*, *drhtati kao prut*, obrađeni su redovito pod obje punoznačnice.

5. Njemački Dudenov jednojezičnik frazeme donosi uz pojedinačna značenja i oni stoje uvijek na kraju, iza svih ostalih primjera. Označeni su zvjezdicom (*) i tiskani polumasno. Kada se frazem ne može podvesti ni pod jedno od pojedinačnih značenja, ostavljena je mogućnost da se frazem navodi zasebno obročan. Ta se mogućnost u rječniku upotrebljava razmjerno rijetko. Evo primjera:

durchsein

5. * bei jmdm. unten d. (ugs.; jmds. *Wohllwollen verloren, verscherzt haben*;

nach niederl. onderdoor gaan = unten durchfahren [vom Schiff unter Sturzseen], dann: scheitern [von gewagten Unternehmungen]).

Frazem se uvodi i obrađuje samo pod prvom imenicom, tj., ako imenice u frazemu nema, pod prvom punoznačnom riječi. Tako se uz frazem *den Finger auf die Wunde legen* značenje *auf einen Übelstand deutlich hinweisen* donosi uz natuknicu *Finger*, a uz natuknice *Wunde* i *legen* ne donosi se ni frazem ni njegovo značenje. Isto se tako frazem *Lügen haben kurze Beine* donosi i objašnjava pod natuknicom *Lüge*, *frieren wie ein Schneider* pod natuknicom *Schneider*, frazem *durch dick und dünn* pod natuknicom *dünn*, frazem *die Engel im Himmel singen hören* pod natuknicom *Engel*.

6. U Wahrigovu njemačkom jednojezičnom rječniku obradba natuknice ustrojena je na temelju veza koje natuknica ima s riječima drugih vrsta. Tako se npr. značenja riječi *noga* (*Bein*) donose tako da se prvo daje opće značenje, zatim značenje riječi u frazemima s glagolom, pa s pridjevom i na kraju s prijedlogom. Unutar svakoga od tih ulomaka frazemi su poredani abecedno. Frazemi se donose pod punoznačnim riječima, ali ne obvezatno pod svima; uz natuknice pod kojima se ne donose nema uputnica na natuknice pod kojima se donose. Tako je primjerice frazem *Lügen haben kurze Beine* obrađen pod natuknicama *Bein* i *Lüge*, a pod natuknicama *haben* i *kurz* nije; obradbe pod natuknicama *Bein* i *Lüge* ne povezuju se međusobno, a značenjske definicije nisu istovjetne:

Bein.....3.....**Lügen haben kurze** ~e <Sprichw.> **Lügen werden schnell aufgedeckt**

Lüge ~n **haben kurze Beine** <Sprichw.> L. werden bald erkannt;

Frazem *den Finger auf die Wunde legen* obrađen je u Wahrigovu rječniku samo pod natuknicom *Finger*, a pod natuknicama *Wunde* i *legen* ne spominje se.

7. Websterovi rječnici navode frazeme na kraju rječničkoga članka. Frazeološki dio rječničkoga članka nije posebno razgraničen od ostatka članka, a frazemi su navedeni kurzivom i nisu obrojčeni. Frazemi se obrađuju pod jednom riječju prema gramatičkim načelima (npr. *to walk out on* obrađuje se pod **walk**, a *to walk the plank* pod **plank**) dok se pod ostalim punoznačnim riječima nalazi uputa na riječ pod kojom se nalazi obradba, npr. *to walk the plank*; see under **plank**, *to walk a chalk line*; see under **chalk**; *cock of the walk*; see under **cock** itd.

8. U češkom jednojezičniku *Slovník spisovné češtiny*, frazemi se uvode na kraju rječničkoga članka, abecednim slijedom iza posebnoga znaka (◆). Frazemi se u načelu redovito navode i obrađuju pod prvom punoznačnom riječi, ali nerijetko ih možemo naći i pod svim punoznačnim riječima (s obradbom). Tako se frazem *plést nohama* obrađuje pod natuknicom **noha** i pod natuknicom **plést** i pridružuje mu se isto značenje *vrávorat*, frazem *co na srdci*,

to na jazyku pod natuknicom *jazyk* i pod natuknicom *srdce* uz istu obradbu (porek.) expr. (*o uprímnosti*).

Kad je frazem (a u načelu je tako) obrađen samo pod prvom punoznačnom riječi, s ostalih natuknica nema uputnica na natuknicu pod kojom je frazem obrađen.

9. Španjolski rječnik *Diccionario de la Lengua Española* navodi sve frazeme na kraju rječničkoga članka, tiskani su masno, malim slovima (kao i natuknice), svaki je frazem posebno obrojčen (u slijedu se prvo obrojčuju opća pa frazemska značenja).

10. U slovačkom rječniku *Krátky slovník slovenského jazyka* fraze se uvode na kraju rječničkoga članka, a prethodi im posebni znak. Fraze se uvode pod svim punoznačnim sastavnicama, a obrađuju se pod prvom.

Na kraju evo primjera u kojim se frazemi razvrstavaju unutar članka na dva načina; u prvom primjeru obradbe riječi *strana* frazemi su raspoređeni uz pojedina značenja; u drugom primjeru navedeni su na kraju rječničkoga članka. Primjeri su dani na temelju natuknice *strana* u Anićeve rječniku. Prvi primjer preuzet je iz rječnika, drugi su sastavile autorice.

strán|a ž 1. granična površina nekog tijela ili granična crta neke površine [*sjeverna -a, južna -a*] 2. lice i naličje predmeta [*prednja -a, zadnja -a*] 3. mat. ploha, linija koja ograničava geometrijsko tijelo 4. kraj, predio, područje jedne zemlje [*s naših -a, od onih -a*] 5. dio od vrha do padine brda; strmina [*strma -a*] 6. pren. shvaćanje, gledište, stajalište [*na našoj -i*] 7. pojedinac ili kolektiv koji se bori za što (pred sudom, u ratu) [*pobjednička -a, poražena -a*] 8. linija, grana srodstva [*majčinaločeva -a*] 9. svojstvo [*to mu je dobra -a, to mu je loša -a*]

slaba -a ono u čemu je tko osjetljiv, u čemu ne stoji dobro; **crna -a** naličje čega što se otkriva kao loše; **kola su mu krenula niza -u** počeo je propadati; **prijeći (staviti se) na čiju -u** prihvatiti nečije mišljenje, odobravati čiji rad; **po -i ostaviti (puštati)** zanemariti što, ne voditi o nečemu računa; **biti s lijeve -e** biti sporedno, usputno; **u -u udariti** skrenuti s pravog puta, poći pogrešnim putem (u radu i sl.); **držati -u (komu)** biti za koga u sporu dviju strana; **promijeniti -e sport.** u poluvremenu utakmice zamijeniti strane igrališta; **na sve -e** svuda, posvuda, lijevo i desno (događati se, zbivati se, obilaziti, tražiti pomoć itd.)

strán|a ž 1. granična površina nekog tijela ili granična crta neke površine [*sjeverna -a, južna -a*]; **promijeniti -e sport.** u poluvremenu utakmice zamijeniti strane igrališta 2. lice i naličje predmeta [*prednja -a, zadnja -a*]; **crna -a** naličje čega što se otkriva kao loše

3. *mat.* ploha, linija koja ograničava geometrijsko tijelo 4. kraj, predio, područje jedne zemlje [*s naših -a, od onih -a*] 5. dio od vrha do padine brda; strmina [*strma -a*]; **kola su mu krenula niza -u** počeo je propadati; 6. *pren.* shvaćanje, gledište, stajalište [*na našoj -i*]; **prijeći (staviti se) na čiju -u** prihvatiti nečije mišljenje, odobravati čiji rad; **držati -u (komu) biti za koga u sporu** dviju strana; 7. pojedinac ili kolektiv koji se bori za što (pred sudom, u ratu) [*pobjednička -a, poražena -a*] 8. linija, grana srodstva [*majčinaločeva -a*] 9. svojstvo [*to mu je dobra -a, to mu je loša -a*]; **slaba -a** ono u čemu je tko osjetljiv, u čemu ne stoji dobro (**po -i ostaviti (puštati)** zanemariti što, ne voditi o nečemu računa; **biti s lijeve -e** biti sporedno, usputno; **u -u udariti** skrenuti s pravog puta, poći pogrešnim putem (u radu i sl.) – ne može se podvesti ni pod jedno od ponuđenih značenja, ali bi se moglo uvesti značenja *stanje izvan glavnih zbivanja*; **na sve -e** svuda, posvuda, lijevo i desno (događati se, zbivati se, obilaziti, tražiti pomoć itd.) ima samo vlastito, priložno značenje).

Vidimo da je prvi model dosljedniji i jednostavniji; ako se odabere drugi, upitno je hoće li se svi frazemi moći podvesti uz neka od značenja i što učiniti s eventualnim “viškom”? Neće li se on u tako odabranom modelu često naći i na ne posve prikladnom mjestu? Frazem je uostalom, kao što je već rečeno i određen time da njegove sastavnice (sve ili barem neke od njih) doživljavaju semantičku preobrazbu; ako imamo frazem u kojem sve sastavnice doživljavaju semantičku preobrazbu logično je zaključiti da ih neće biti moguće podvesti ni pod jedno od značenja nijedne punoznačne riječi unutar frazema.

Temeljni problem koji se pojavljuje pri prihvaćanju modela prema kojemu se frazemi raspoređuju uz pojedinačna značenja jest taj da je veoma često teško podvesti sve fraze pod pojedinačna značenja, pa često dolazi do dvojbenih rješenja.

I u primjeru obradbe natuknice **strana** može se naći podosta frazema za koje je upitno ne bi li mogli stajati i pod kojim drugim značenjem, tj. odgovaraju li ijednom. Tako su frazemi *prijeći (staviti se) na čiju stranu* i *držati stranu komu* u drugom modelu obradbe svrstani pod temeljno značenje ‘shvaćanje, gledište, stajalište’, a mogli bi stajati i pod značenjem ‘pojedinac ili kolektiv koji se bori za što (pred sudom, u ratu)’.

Frazeme *po strani ostaviti (puštati)*, *biti s lijeve strane*, *u stranu udariti* nismo uspjele svrstati ni pod jedno od značenja ponuđenih u Anićevu rječniku; moglo bi ih se podvesti pod konstruirano značenje *stanje izvan glavnih zbivanja* koje nije potvrđeno izvan frazema, a koje ne odgovara točnom značenju ni jednoga od njih. Frazem *na sve strane* u značenju svuda, posvuda teško bi bilo uklopiti u bilo koje osim u njegovo vlastito

priložno značenje koje jednakomjerno tvore sve njegove sastavnice.

Jedno od rješenja za one koje smatraju boljim model koji frazeme daje pod pojedinačnim značenjima moglo bi biti načelo provedeno u Dudenovu rječniku. U tom su rječniku frazemi dani uz pojedinačna značenja, ali je dopuštena i mogućnost da se frazem ne može podvesti ni pod jedno od značenja. U tom se slučaju, kako smo pokazale, frazem navodi na kraju rječničkoga članka, zasebno obrojčan.

Jedno je od osnovnih svojstava frazema nepromjenljivost oblika i značenja. Međutim, ona se u praksi često krši iz različitih razloga.⁶ Postoje frazeološke varijante (*biti / stajati / živjeti s kim na dobroj / prijateljskoj nozi*) što otvara novi niz problema: koliko i koje varijante navesti (kako odrediti granice frazema), kako međusobno povezati frazeološke varijante obrađene pod različitim natuknicama, treba li ih uopće povezati itd. Idući je problem navođenja / nenavođenja modificiranih frazema koji se vrlo često pojavljuju u novinskim člancima i u govoru (frazem *poći komu za rukom* može se u sportskim novinskim člancima ili u prijenosu nogometnih utakmica često naći u obliku *pošlo mu je za nogom*).

U rječniku bi trebalo navesti samo one frazeme koji pripadaju standardnom jeziku; pitanje je mogu li standardnom jeziku pripadati i oni frazemi koji sadrže nestandardnojezične elemente, npr. *španska sela, Markovi konaci* (frazem *španjolska sela* ne postoji). Ako se takvi frazemi ipak navode, pitanje je pod kojom natuknicom — treba li uvesti natuknicu koja inače ne bi bila u rječniku, ili odstupiti od temeljnoga pravila.

Zaključak

U ovom smo radu željele upozoriti na neke probleme i moguće smjerove njihova rješavanja. Iako svaki pristup ima svoje prednosti i nedostatke, ovim smo radom željele ukazati na to da bi posebno u kolektivnom radu trebalo dati prednost kojem od formalnih kriterija te zbog preglednosti kao i zbog uklanjanja subjektivnih procjena sve frazeme navoditi na kraju rječničkoga članka.

Rješenje koje ostavlja najmanje dvojbi ono je koje nudi Collins-Coubild *English Dictionary*. Temeljno je načelo provedeno u tom rječniku da se značenja donose redom svoje potvrđenosti, a značenje frazema izjednačuje se u obradbi sa svakim drugim značenjem. To znači da je svaki frazem zasebno obrojčan, ima svoje značenje i oprimjeren je u vlastitom značenjskom članku. Frazemi se gotovo beziznimno nalaze na kraju obradbe, ali to nije posljedica načela da se frazemi obrađuju na kraju rječničkoga članka već odraz stanja u kojemu se frazem upotrebljava rjeđe od riječi pod kojom je obrađen. Formalni

⁶ O tome vidi više u Kržišnik 1996.

odabir riječi pod kojom se frazem donosi olakšava snalaženje korisniku i obradbu obrađivaču, a uputnice na frazem kod svih punoznačnih riječi osiguravaju da će ga korisnik koji ne zna načela o tome pod kojom se riječi frazem navodi uvijek naći. Znamo da korisnici rijetko čitaju predgovor rječnika.

Takvo rješenje, međutim, pretpostavlja postojanje velike leksikografske baze; u uvjetima u kojima takve baze nema može se o potvrđenosti riječi u pojedinim značenjima davati samo neprovjereno mišljenje koje je u dobroj mjeri točno kad se radi o temeljnim značenjima neke riječi. Procijeniti otprilike (tj. na temelju manje baze na kakvima se još uvijek temelji hrvatska leksikografija) koliko je koje rjeđe upotrebljavano značenje, a pogotovo frazem, potvrđeno, nemoguće je. Stoga je za trenutačno stanje hrvatske leksikografije najprihvatljivije rješenje da se frazemi donose na kraju rječničkoga članka (zašto ih opisati otprilike unutar značenjskoga članka kad ih se može opisati potpuno?), a riječ pod kojom se donose bira kojim od formalnih kriterija. Čim bude moguće, tj. čim se uspostavi nacionalna leksikografska baza, najbolje bi bilo prije opisano rješenje koje frazemu priznaje njegovu temeljnu osobinu – potpunu značenjsku samostalnost, a tek formalno ga, zbog praktičnih potreba obradbe svrstava pod neku riječ, po najjednostavnijem formalnom načelu. Ako to predviđeni opseg rječnika dopušta, frazem se može obraditi pod svim punoznačnim riječima, ali tada mora uvijek biti jednako definiran.

Izvori

- Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.
- Blaževac, K. *Hrvatsko-francuski frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1992.
- Bricko, M., D. Salopek. *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1994.
- Diccionario de la Lengua Española*, Real Academia Española, Madrid 1992.
- Duden Deutsches Universalwörterbuch*, Wien—München 1983.
- Krátky slovník slovenského jazyka*, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1989.
- Matešić, J. (red.) *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1988.
- Menac, A., Z. Vučetić, *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1995.
- Novaković, D., O. Perić, L. Tajčević, V. Vratović, *Hrvatsko-latinski frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1994.
- Robert, P. *Le Petit Robert: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris 1987.

- Slovník spisovné češtiny Akademie věd České republiky*, Praha 1994.
Wahrig, G. *Deutsches Wörterbuch*, Berlin—München 1973.
Webster's New Twentieth Century Dictionary, Collins World 1978.
Zingarelli, Nicola, *Lo Zingarelli: Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1996.

Literatura

- Kržišnik, E. 1996. Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih, *Slavistična revija*, Ljubljana.
Menac, A. 1970/71. O strukturi frazeologizama. *Jezik XVIII/1*. 1–4.
Menac, A. 1994. Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika, *Filologija* 22–23, Zagreb, str. 161–168.
Muhvić-Dimanovski, V. 1995. Neki problemi prezentacije frazeologizama u frazeološkim i općim rječnicima, *Filologija* 20–21, Zagreb, str. 323–330.
Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Prague, the Hague, Academia, Mouton.

Phraseology in a general dictionary (lexicographic problems and possible solutions)

Summary

In the paper the authors accept definitions of idioms from the works of Antica Menac. They analyse the lexicographic treatment of idioms in a number of monolingual dictionaries (English, French, Italian, German etc.) based on different theoretical approaches and having different approaches to phraseology. They focus their attention on the position of idioms within the lexicographic article. By comparing examples from different dictionaries they show that lexicographers should prefer formal to "semantic" criteria.

Ključne riječi: frazem, leksikografija, opći rječnik

Key words: idiom, lexicography, general dictionary